

Saadət MUSTAFAYEVA

AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi
e-mail: sadt.mustafayeva@mail.ru.

ZƏNGİLƏN AŞIQ MÜHİTİNİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ

Xülasə

Hər bir xalqın özünə məxsus folkloru, bu folklorun da janrları mövcuddur. Azərbaycan folkloru da bu janrlarla zəngindir. Həmin janrlardan biri də aşıq poeziyasıdır. Azərbaycan aşıq poeziyasının formalaşmasında el şairlərinin rolu böyük olmuşdur. Məqalədə bu el şairlərindən olan Zəngilan aşıq mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri, bu rayonda yaşayıb-yaratmış Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilaninin ömür yolundan, yaradıcılığından bəhs olunur. Müəllif şairin aşıq poeziyası tərzində yazdığı əsərləri və klassik üslubda yazdığı şeirlərini toplayaraq onları təhlil etməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: Zəngilan, Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani, Aşıq Pəri, şair

Saadət MUSTAFAYEVA

FAMOUS PERSON OF ZANGILAN ASHIG ENVIRONMENT

Summary

Each nation has its own folklore and the folklore has also genres. Azerbaijan folklore is also rich with these genres. One of these genres is ashig poetry. The role of folk poets in the formation of Azerbaijani ashig poetry was great. In the article it is said about the life and work of one of the prominent representatives of the Zangilan ashig environment, one of the local poets, Mahammad bey Ashig Zangilani, who lived and created in this region. The author tried to collect and analyze the works of the poet in the style of ashig poetry and poems written in the classical style.

Key words: Zangilan, Mahammad bey Ashig Zangilani, Ashig Pari, poet

Саадет МУСТАФАЕВА

ИЗВЕСТНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ЗЕНГИЛАНСКОЙ АШЫГСКОЙ СРЕДЫ

Резюме

У каждого народа имеется своеобразный фольклор и жанры этого фольклора. Азербайджанский фольклор также богат этими жанрами. Одним из этих жанров является ашыгская поэзия. Народные поэты сыграли важную

роль в формировании азербайджанской ашыгской поэзии. В статье речь идет о жизненном пути, творчестве одного из представителей Зенгилянской ашыгской среды, прожившем в Зенгилянском районе Мухаммед бека Ашуга Зенгиляни. Автор собрал стихи поэта, написанные на ашугский манер и в классическом стиле, попытался проанализировать их.

Ключевые слова: Зенгилян, Мухаммед бек Ашуг Зенгиляни, Ашуг Пери, поэт

Məsələnin qoyuluşu. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolunu təşkil edən aşıq poeziyası və Azərbaycanın dilbər guşələrindən olan Zəngilan bölgəsinin aşıq mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri, Azərbaycan aşıq poeziyasının təkmilləşməsində, inkişafında aşıq şeiri üslubunda yazan şairlərin, o cümlədən Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilaninin xidmətini araşdırmaqdır.

Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani xalq ruhunda yazan Azərbaycan şairlərindən biridir. Onun Azərbaycan folklorunun janrlarından olan qoşma, gəraylı, tənisləri xalqın könül duyğularını ən incə bir formada təqlid edib qəlbini oxşayır.

Onun poeziyasının əsas xəttini, hər bir aşığın yaradıcılığında olduğu kimi, gözəl və gözələ münasibət təşkil edir. Bu el şairinin lirik şeirlərlə yanaşı təbiətə, Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Zəngilan bölgəsinə həsr olunmuş şeirləri də diqqəti cəlb edir. Əsasən Zəngilanın əsrarəngiz təbiəti poetik bir formada, cilahlı formada təqdir və təsvir edilir.

Demək olar ki, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolunu təşkil edən Zəngilan folkloru çox zəngin və rəngarəngdir. Çünki bu bölgə başdan-ayağa ənənəvi mədəniyyət ocaqları ilə zəngindir. Digər zəngin folklor mühitləri kimi Zəngilan folkloru da aşıq poeziyası ilə aparıcı mövqeyə malikdir. Zəngilan folkloru xəritəsində öz izləri, yolları ilə seçilən şairlərimiz sırasında Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani, Şıx Məhəmməd Bağban, Əbdülsəməd bəy Zəngilaninin xüsusi yerini qeyd etmək vacibdir.

Zəngilanın "Kənd həyatı" qəzetinin əməkdaşı Azad Qaradərəlinin "Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani" məqaləsində, şairin Qasım bəy Zakir, Aşıq Pəri kimi görkəmli poeziya nümayəndələrinə həsr edilmiş şeirlərindən bəhs olunur: "Zəngilanın ədəbi həyatında mühüm rol oynayan görkəmli simalarından biri də Məhəmməd bəy Aşıq Zəngilani olmuşdur. Vaqif ənənələrini davam etdirən Məhəmməd bəy hələlik bizə bəlli olan ilk Zəngilan şairidir. Sonra Şıx Məhəmməd Bağban, Əbdülsəməd bəy Aşıq (Məhəmməd bəy Aşıqın oğlu) kimi görkəmli şairlər onun yolunu davam etdirmişlər.

Zakirdən sonra Qarabağda Vaqif üslubunu davam etdirən şairlər içərisində əsas yeri Məhəmməd bəy Aşıq tutur. O, 1776-cı ildə Zəngilan kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. Atası Behbud bəy Qarabağda məşhur olan Cavanşir nəş-

lindəndir. Buna görə də bəzi mənbələrdə o, Məhəmməd bəy Cavanşir Zəngilani ləqəbi ilə qeyd olunur.

Zəngilanın körkəmli simalarından olan Məhəmməd bəy Aşiq Qasım bəy Zakirin, Aşiq Pəri və Mirzəcan Mədətovun yaxın dostu və müasiri olmuşdur. Ona “əzizə”, “Zəngilanın sahibi” deyə müraciət edən Zakir Məhəmməd bəyi özünün “pənahı”, şerlərini isə “nəzmi-şəkərbar” adlandırır:

Nəzmi-şəkərbarın gəldi, yetişdi,
Ay Qasımın püştü, pənahı Məmməd!
Əcəb tanıyıbsan çərki-bədkarı,
Pir olasan görüm, Vallahı Məmməd!

Mükəmməl təhsil görmüş, güclü ədəbi istedadla malik olan şair müasiri Aşiq Pəriyə yazdığı şerlərdə onun şerlərinə ciddi irad tutur:

Qafiyə gərəkdir ola dilpəsənd,
Nə ki, belə məxşuş ola dərdmənd.
Bilmirəm ki, sənə eyləyim rəşxənd
Yoxsa onu yazan mollaya, Pəri?

Şair aşiq şeri üslubunda yazdığı qoşma və gəraylılarında saf, təmiz eşqi tərənnüm edir. Gözəllərin təsvirinə həsr olunmuş şeirləri xüsusi diqqətə layiqdir. Aşiq Pərinin vəsfinə həsr etdiyi qoşmalarda isə incə yumorla bahəm, dərin lirizm və böyük səmimiyyət də özünü göstərir.

Onun məhəbbət mövzulu şerlərində sevən aşiqin əqidə bütövlüyü və dönməzliyi xüsusi yer tutur:

Aşiq, yamandır zəmanə,
Etibar olmaz xübanə.
Qoymuşam mərdi mərdanə
Bu başı meydana gəldim.

Şeirlərində güclü həyat eşqi duyulsa da dövrünün haqsızlıqları, zamanın si-təmləri şairin ictimai motivli şerlərində öz izini saxlamışdır. “Mat qalmışam bu dövrün işinə” deyən şair dövrünün ziddiyyətlərini belə təsvir edir:

Görürsən ki, gahı acitoxeylər,
Məhvəşlər zülfü tək azıcox eylər.
Bir ağız ucuya varyox eylər...

Məhəmməd bəy Aşiqin şerləri sənətkarlıq baxımından maraqlıdır. Son dərəcə sadə dildə yazan şair sözlərin cinas düzümündən məharətlə istifadə etmişdir:

Qarşıda yaxşı pəri,
Tərmanın yaxşı pəri,
Mən Aşıqdan yaxşıyam,
Yaxşıdan yaxşı Pəri.

Bu balaca bayatıda gözəl omonimlik-cinaslıq yaradan şair (birinci pəri-gözəl, ikinci pəri-qanad, üçüncü isə qızın adı mənasında) həm də ədəbiyyat tariximizdə görkəmli yer tutan Sarı Aşiq və onun sevgilisi Yaxşını da yad etmişdir.

Şairin şerlərində xalq deyim tərzində çoxluq təşkil edir: “Salıbdı canına bir qara qayğı”, “Könüldən könülə yollar görünür”, “Səni tarı, məndən olma mükəddər” və s. Məhəmməd bəy Aşiqin şerlərində nikbinlik, həyat eşqi güclüdür. Oxucunu yaratmağa, yaşamağa səsləyən bu zərif duyğulu şairin həyatı təəssüf ki, özü demiş “Zülmü sitəmin” təsirindən əzab-əziyyətə düşər olmuş, doğma elindən didərgin düşmüşdü. Belə ki, Qarabağ Rusiyanın tərkibinə keçdikdən sonra şair hökumətin nəzərində siyasi cəhətdən şübhəli göründüyü üçün həmişəlik Ordubad şəhərinə sürgün edilmişdir. Bu vaxtlar onun şerlərində dövrədən narazılıq motivləri daha da güclənir:

Daim şadü xürrəm gördüyün könlüm,
İndi dərd əlindən viran olubdur.

Görünür, ömrünün son çağlarında qələmə aldığı “Tövbənamə”sində şairin dini baxışlar və etirafları əks olunmuşdur. Təəssüf ki, bu əsərlə bərabər şairin bir çox əlyazmaları da itib-batmışdır” (1, s. 4).

Digər bir folklor toplayıcısı R. Təhməzov da Zəngilanın “Kənd həyatı” qəzetində çap olunmuş “Məhəmməd Bəy Aşiq Zəngilani” adlı məqaləsində yazır: “Məhəmməd bəy Aşiq yaradıcılığına təxminən 20-22 yaşlarından başlamışdır. Şair “Aşiq” təxəllüsü ilə o dövr üçün səciyyəvi olan qəzəl, mürəbbə, müstəzad, tərəcibənd, qoşma və satirik şerlər yazmışdır. Bu şerlərin çoxunun üzü köçürülüb xalq arasında yayılmışdır.

Şairin qəzəllərində və qoşmalarında özünün ovçu olduğundan, təbiəti sevməsindən və lirik şerlər yazdığından bəhs edilir. İndi şairin əldə əlliyyə yaxın, qəzəli, qoşması və şeri vardır. Bunlardan aydın olur ki, şairin şerlərində dil sadə və fikir aydındır, bədiifadə vasitələrindən düzgün və yerli-yerində istifadə edilmişdir” (3, s. 4).

Məhəmməd bəy Aşiq öz poetik irsində xalq ruhuna yaxın olan əsərləri yaratmışdır. Onun qoşma və gəraylıları haqq aşiqlərini vəhdəti-vücüd fəlsəfəsinə söykənir.

Məhəmməd bəy Aşiq haqqında tədqiqatçı Azad Qaradərəli “Qasım bəy Zakirin dostu olmuş ordubadlı şair” adlı məqalədə yazır: “...Bu vaxtlar Azərbaycanın Ordubad deyilən bir şəhərində qoca bir şair üzü dədə yurdu Qarabağda, gözləri Zəngilan deyilən ana torpağına dikili halda qədim xalq mahnısını zümzümə edirdi:

Ay ana, ana,
Qal yana-yana.
Gedirəm axı Zəngilana...

Elə bu misraları təzəcə zümzümə eləyib qurtarmışdı ki, nə vaxtdan bəri başladığı yeni əsərini tamamlamaq üçün sanki kökləndiyini hiss elədi. Yox, bu əsər şairin sevgi və məhəbbət dolu qəzəllərindən, qoşma və gəraylılarından biri deyildi. Bu qoca şairin ömrünün son çağında qələmə aldığı “Tövbənamə”siydi. Sonralar Firudin bəy yazacaq: “Mərhum Məhəmməd bəyin bu “Tövbənamə”si onun bərgü-zidə əsərlərindən birisidir”.

Tövbə, ya rəbb, bu qədər bəd əməlimdən tövbə,
Məsiyyət rahinə həm get və gəlimdən tövbə!
Hər xilaf olmuş isə sınımış əlimdöntövbə!
Dəxi onundan sonra məkrü dəğəlimdən tövbə!
Eylərəmsidq ilə mən piş əz ölümdən tövbə!
Hər xəta çıxmış isə bir də dilimdən tövbə!
Rəhm qıl, bari-xudaya ki, günahkaram mən,
Asiyü bədəməlü rusiyəyü xarəm mən"(2).

Zəngilan ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələri sırasında Məhəmməd bəy Aşiqin xüsusi rolu vardır. Onun ədəbi irsi ilə tanışlıq bir daha sübut edir ki, bu şairin istər yazılı ədəbiyyatda, istərsə də şifahi ədəbiyyatda özünəməxsus mövqeyi vardır. Onun ədəbi irsi daha çox araşdırılmağa layiqdir.

QAYNAQLAR

1. Qaradərəli A.Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani// "Kənd həyatı" qəzeti, (Zəngilan) 7 mart 1980
2. Qaradərəli A.Qasım bəy Zakirin dostu olmuş ordubadlı şair //http: kulis.az.
- 3.Təhməzov R.Məhəmməd bəy Aşiq Zəngilani // "Kənd həyatı" qəzeti, (Zəngilan) 5 iyun 1984
4. Qarabağ: folklor da bir tarixdir: IV kitab: Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri// Bakı:Elm və təhsil, 2013. (<https://muhaaz.org/azerbaycan-milli-elmler-akademiyasi-folklor-institutu-azerbayc-v7.html>)
5. Qarabağ: folklor da bir tarixdir: X kitab: Zəngilan və Şuşa rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri // Bakı:Elm və təhsil, 2018, 382 s.

*Daxilolma tarixi: İlk variant 19.02.2022
Son varian 12.03.2022*